

” Атаманиук С. Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання інноваційних видів рухової активності: методологічна основа. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2022. Том 10, № 3. С. 6-15. DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i3-001

Atamaniuk S. Pidhotovka maibutnix fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu do vykorystannia innovatsiinykh vydiv rukhovoi aktyvnosti: metodolohichna osnova [Preparation of future specialists in physical culture and sports for the use of innovative types of movement activity: methodological basis]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2022. Vol. 10, № 3. S. 6-15. DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i3-001

УДК 378:[37.091.12.011.3-051:796]:001.895

DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i3-001

Світлана АТАМАНЮК

Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4800-5965>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ВИДІВ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА

Анотація. У статті розглядаються методологічні засади дослідження підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту (ФКіС) до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності. На філософському рівні методології виділені діалектичний та екзистенційний підходи; на загальнонауковому – системний підхід, на конкретно-науковому – професійно-особистісний, редуційний, діяльнісний, інноваційний, оздоровлювальний, гендерний, біосоціокультурний; на технологічному – методики навчання. Показано, що: філософський рівень методології дослідження характеризується діалектичним (обумовлює необхідність виявлення, усвідомлення й подолання зовнішніх і внутрішніх суперечностей) та екзистенційним (важливим фактором успішності професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС є створення умов для формування у студентів власної системи сенсів і мотивів) підходами; загальнонауковий рівень методології характеризується системним підходом, оскільки передбачає системне поєднання взаємно пов'язаних системо-твірних факторів (мети, принципів, умов і суб'єктів освітнього процесу, змісту освіти, форм і методів педагогічного впливу та засобів навчання); конкретно-науковий рівень методології обумовлений потребою залучення професійно-особистісного, редуційного, діяльнісного, інноваційного, оздоровлювального, гендерного, біосоціокультурного підходів до підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності. Відкритою залишається проблема уточнення конкретно-наукової методології для різних умов підготовки фахівців – дистанційне навчання, змішане навчання, мобільне навчання тощо.

Ключові слова: підготовка фахівців ФКіС; рухова активність; інноваційні види рухової активності; методологічні основи підготовки.

Svitlana ATAMANIUK

National University "Zaporizhzhia Polytechnics", Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-4800-5965>

PREPARATION OF FUTURE SPECIALISTS IN PHYSICAL CULTURE AND SPORTS FOR THE USE OF INNOVATIVE TYPES OF MOVEMENT ACTIVITY: METHODOLOGICAL BASIS

Abstract. The article examines the methodological principles of the study of the training of future specialists in physical culture and sports (PC&S) for the use of innovative types of motor activity in professional activities. At the philosophical level of the methodology, dialectical and existential approaches are distinguished. On the general scientific – a systematic approach, on the specific scientific – professional-personal, reductive, active, innovative, health-improving, gender, bio-socio-cultural. On a technological level - teaching methods. It is shown that: the philosophical level of the research methodology is characterized by dialectical (conditions the need to identify, realize and overcome external and internal contradictions) and existential (an important factor in the success of the professional training of future PC&S specialists is the creation of conditions for students to form their own system of meanings and motives) approaches; the general scientific level of the methodology is characterized by a systemic approach, as it involves a systematic combination of mutually related system-creating factors (goals, principles, conditions and subjects of the educational process, the content of education, forms and methods of pedagogical influence and teaching tools); the specific scientific level of the methodology is determined by the need to involve professional-personal, reduction, activity, innovative, healing, gender, bio-sociocultural approaches to the training of future PC&S specialists to use innovative types of motor activity in professional activity. The problem of clarifying the specific scientific methodology for various conditions of training specialists - distance learning, mixed learning, mobile learning, etc. remains open.

Keywords: training of PC&S specialists; motor activity; innovative types of motor activity; methodological bases of training.

Постановка проблеми. Інформаційні та глобалізаційні процеси, повсюдна автоматизація та роботизація підприємств позитивно вплинули на економіку більшості країн світу, їх культуру та розвиток науки, проте негативно позначилися на здоров'ї членів суспільства. Зникають професії, пов'язані із фізичними навантаженнями, через технологізацію і вплив виробництва на екологію збільшується кількість хронічних захворювань, через карантинні обмеження в пересуванні набули поширення форми пасивного відпочинку тощо, що разом зменшило рухове навантаження пересічних громадян та оголило проблеми їх здоров'язбереження. Зазначене обумовлює відповідну соціально-економічну політику владних інститутів цивілізованих країн світу, яка наслідує ідею поширення і

популяризації рухової активності успішних членів суспільства та увиразнюється, серед іншого, у сприянні підготовки відповідних професійних кадрів.

В останні роки змінилися пріоритети й ціннісні орієнтири українського суспільства, які детермінували модернізацію багатьох галузей людської діяльності. Характерними ознаками перетворень у сфері послуг населенню в галузі фізичної культури і спорту (ФКіС) стали: поширення оздоровлювальних систем стародавнього сходу (хатха-йога, цигун, тайцзицунь тощо); популяризація нетрадиційних форм рухової активності (степ-аеробіка, аква-аеробіка, спінбайк-аеробіка, бодікомбат, бодіпамп, фітболгімнастика, стретчінг, зумба, боса, джампінг, флай-фітнес, слайдаеробіка, канго-джампа та ін.); поява нових (фрістайл, віндсерфінг тощо) та відродження національних видів спорту і народних ігор (бойовий гопак, хортинг, ковільки тощо); розвиток різних форм фізкультурно-оздоровлювальної, спортивної і спортивно-масової роботи; перегляд змісту «традиційних» для галузі ФКіС професій (тренер, вчитель фізкультури) та поява нових (інструктор (організатор) спортивно-масової роботи, інструктор-тренер, інструктор комерційного виду діяльності, спортивний менеджер тощо). Зазначене обумовлює запит на фахівців галузі ФКіС, які спроможні популяризувати, опанувати, поширювати, навчити різним, у тому числі, й інноваційним видам рухової активності, та вимагає вирішення відповідної проблеми їх професійної підготовки, що спирається на методологічну базу.

Аналіз актуальних досліджень. У широкому значенні «методологія» – це сукупність найбільш загальних, насамперед, світоглядних, принципів розв'язання теоретичних і практичних завдань або вчення про методи пізнання, що обґрунтовують вихідні принципи і способи їх конкретного застосування в пізнавальній і практичній діяльності. С. Гончаренко тлумачить її «як систему принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему», «вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу» [12].

Значний внесок у розвиток педагогічної методології зробили українські вчені В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Євтух, В. Кремень, В. Луговий, Н. Ничкало та інші.

Обґрунтування методології дослідження передбачає дотримання класифікації рівнів методології, які були виділені І. Блаубергом і Е. Юдіним: філософська, загальнонаукова, конкретнонаукова та технологічна методологія (рис. 1) [8, с. 68-69].

Рис. 1. Класифікація рівнів методології

Як зазначено у роботі Н. Степанченко [22, с. 458], складність вивчення педагогічної проблеми та розроблення системи професійної підготовки фахівців ФКіС обумовлює необхідність урахування методологічних положень, які стосуються їх навчання та відповідної підготовки науково-педагогічних працівників. Уточнення методологічного апарату досліджуваної проблеми створить (забезпечить) належне підґрунтя для педагогічної системи і сприятиме ефективній роботі ЗВО, якісній професійно-освітній і подальшій інноваційній професійній діяльності в галузі ФКіС.

Розглядаючи праці вітчизняних та зарубіжних науковців виділимо сучасні підходи до формування основ фізичної культури особистості студентської молоді, які найбільш часто зустрічаються у дослідженнях:

- особистісно орієнтований (А. Адлер, О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, А. Брушлинський, В. Давидов, І. Зязюн, І. Кон, В. Кремень, В. Ломов, А. Маслоу, В. Моляко, В. Столін, Б. Федоришин, П. Фрейре, К. Юнг);
- діяльнісно орієнтований (Б. Ананьєв, Г. Антонов, Н. Бадмаєва, Л. Велипенко, Л. Виготський, П. Гальперін, Т. Круцевич, О. Леонт'єв, А. Петровський, Л. Пилипей, З. Решетова, С. Рубінштейн, Н. Талізін, Н. Турчина, Л. Фрідман, А. Хуторський, В. Яременко);

- системний (В. Безпалько, О. Лосев, З. Юдін, А. Суббето);
- середовищний (О. Асмолов, С. Мартиненко, В. Рубцов, В. Ясвін).

Визначені основні підходи актуалізують процес формування фізичної культури особистості студента, яке, на нашу думку, потребує окремого комплексного аналізу з точки зору визначення методологічних засад та практичного впровадження в освітній процес ЗВО. Вважаємо, що використання у цьому процесі сучасних підходів надає нову інформацію щодо збалансованого педагогічного впливу як на рухову діяльність, так і на психічні функції, на інтелектуальні та фізичні якості, спортивні здібності особистості студента.

Мета статті: схарактеризувати методологічні засади дослідження підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності.

Методи дослідження - теоретичні, спрямовані на здобуття об'єктивних даних та висновків щодо специфіки предмета дослідження: систематизація та узагальнення результатів наукових досліджень в галузі професійної освіти для характеристики стану розробленості проблеми підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності; аналіз та екстраполяція наукових результатів, одержаних у процесі вивчення психологічної, соціологічної, педагогічної літератури, для визначення й обґрунтування теоретичних і практичних засад підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності, методологічної основи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Нами на філософському рівні методології виділені діалектичний та екзистенційний підходи; на загальнонауковому – системний підхід, на конкретно-науковому – професійно-особистісний, редукційний, діяльнісний, інноваційний, оздоровлювальний, гендерний, біосоціокультурний; на технологічному – методики дослідження.

Обґрунтуємо доцільність *діалектичного підходу* в нашому дослідженні. На думку А. Баскакова і Н. Туленкова, діалектика є найбільш виразним вченням про розвиток. Розвиток сприймається як нескінченний, але поступовий, інколи суперечливий процес, де домінантою виступає поступальне сходження від нижчого до вищого, від старого до нового, від простого до складного і який описується певними законами й принципами. [7, с. 31]. Зокрема, принципу історизму дотримуємося при проектуванні педагогічної системи професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС у ЗВО через доцільний аналіз історичних етапів становлення такої системи на національному та світовому рівнях, урахуємо тенденції становлення у історичному вимірі та фіксуємо циклічний розвиток.

Також урахування принципу загального зв'язку та взаємної залежності, а також принципу всебічності розгляду предметів і явищ дійсності дає підґрунтя сприймати професійну підготовку майбутніх фахівців ФКіС як певну єдину систему, елементи якої пов'язані нерозривними зв'язками між собою, причому кожен елемент такої системи потребує комплексності у своєму вирішенні, обумовлює потребу виявлення причин і наслідків (причинно-наслідкові зв'язки) у низці педагогічних фактів і явищ.

Діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей розглядається нами через потребу виявлення, усвідомлення й подолання низки суперечностей (суперечності можуть бути на різних рівнях, внутрішні і зовнішні), які конкретизуються у процесі дослідження та в умовах освітнього процесу:

1) на концептуальному рівні:

- між появою нової категорії «інноваційні види рухової активності» та обмеженістю теоретичних уявлень про сутність і структуру поняття «готовність майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності» у теорії професійної освіти;
- між об'єктивно високими можливостями закладів вищої освіти підготувати конкурентоспроможних фахівців та побіжною реалізацією цих можливостей у процесі підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності в межах університету;
- активним розвитком ресурсів неформальної та інформальної освіти загалом та недостатнім використанням їх потенціалу у підготовці майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності;

2) на соціальному рівні:

- між появою нових видів спорту, активним розвитком і поширенням інновацій в галузі ФКіС, запитом на дотримання здорового способу життя й технологій оздоровлення та інертністю відповідно до зазначених трендів системи професійної підготовки фахівців ФКіС;
- між запитом різних верств населення на інноваційні види рухової активності та недооцінка важливості опанування таких видів у межах освітньо-професійних програм підготовки майбутніх фахівців ФКіС;

3) на теоретико-методичному рівні:

- між необхідністю формування готовності майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності та обмеженістю теоретичних уявлень про організаційно-педагогічні системи такого формування;
- між високим рівнем розробленості загальної теорії й практики професійної підготовки фахівців галузі ФКіС та недостатнім обґрунтуванням теоретичних і практичних засад підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності;
- між необхідністю впровадження ефективної організаційно-педагогічної системи підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності та недостатньою розробленістю її навчально-методичного супроводу.

Перелічені суперечності, на нашу думку, з необхідністю потребують врахування при розробці педагогічної системи професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності.

Інший підхід філософського рівня, на який ми спираємося, - екзистенційний, автором якого є В. Франкл [24]. Відповідно до цього підходу, важливим фактором реалізації професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС у ЗВО є створення умов для формування у студентів власної системи сенсів і мотивів, усвідомлення важливості морального вибору й відповідальності за нього, унаслідок чого в студента виникає потреба в самоаналізі, формується здатність зайняти незалежну позицію по відношенню до обставин, формується пріоритет цінностей творчості й основного засобу їх реалізації к праці. Праця розуміється не як заняття людини, а як осмислений і творчо опрацьований внесок у життя суспільства.

Пріоритетами професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС у ЗВО, на нашу думку, є такі:

1) формування системного мислення студента завдяки впровадженню нових видів когнітивної методології, фундаменталізація знань за умов їх проблемної, еволюційно-циклічної організації та міжпредметної інтеграції, що в результаті буде сприяти випереджувальному розвитку особистості майбутнього фахівця;

2) відтворення виховної функції закладу вищої освіти на основі духовно-моральних, загальнокультурних і національних цінностей із функціонуванням інститутів кураторства, наставництва, студентського самоврядування, волонтерського руху, служби соціально-психологічної допомоги; створення командного професійного середовища тощо.

На наступному, загальнонауковому рівні методології, ми дотримуємося *системного підходу*.

В. П. Андрущенко вважає, що «системний підхід – це спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим» [3, с. 536].

В. Афанасьєв розглядає взаємопов'язані аспекти, з яких складається системний підхід: «системно-елементний, такий, що відповідає на питання, з яких компонентів утворена система; системно-структурний, який розкриває внутрішню організацію системи; системно-функціональний, який показує, які функції виконує система; системно-комунікаційний, що розкриває взаємозв'язок даної системи з іншими; системно-історичний, такий, що відповідає на питання, як, яким чином виникла система» [6, с. 28].

Т. Бугеря вважає, що «системний підхід дає можливість виявити роль і місце кожної дисципліни в процесі підготовки майбутніх фахівців та встановити взаємозв'язки між дисциплінами, забезпечуючи формування у студентів цілісної системи знань, умінь і навичок» [9, с. 11].

Ми вважаємо, що при проектуванні педагогічних систем варто дотримуватися позицій П. Анохіна щодо атрибутів системи, які його характеризують. До них дослідник відносить: наявність системотвірних, системорегулювальних і системонаповнювальних чинників; доцільність системи; наявність інтеграційних якостей; наявність певної структури (будови); функції системи та її компонентів, які обумовлюють спрямованість системи на досягнення певного результату; наявність прямих і зворотних зв'язків; стійкість системи до зовнішніх впливів, збереження її [4, с. 72].

Узагальнення науково-педагогічних підходів щодо використання системного підходу свідчить про можливість і доцільність його використання при вирішенні проблеми дослідження, оскільки він дозволяє розглядати професійну підготовку майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності як педагогічну систему, яка пов'язує між собою низку компонентів, що виступають системотвірними факторами: мета, підходи й принципи, педагогічні умови, зміст освіти, форми і методи навчання, засоби навчання, діагностичний апарат для визначення ефективності побудованого освітнього процесу (компоненти, критерії, показники).

На конкретно-науковому рівні наше дослідження ми розглядаємо з позицій професійно-особистісного, редукційного, діяльнісного, інноваційного, оздоровлювального, гендерного, біосоціокультурного підходів. Розглянемо суть вказаних підходів.

Оскільки в межах нашого дослідження професійну підготовку майбутнього фахівця ФКіС ми розуміємо як формування його всебічно розвиненої особистості, здатної до творчого професійної діяльності, то доцільним є використання *професійно особистісного підходу*. Основою цього підходу є

гуманістична педагогіка, індивідуалізація та диференційоване вирішення педагогічних проблем. Сенс професійно особистісного підходу – у створенні умов для прояву особистісних функцій людини, мотивації, ціннісних орієнтацій, самореалізації, рефлексії, її здібностей, необхідних для здійснення ефективної та продуктивної професійної діяльності у майбутньому. У професійно-особистісному плані необхідно забезпечити підготовку студентів до майбутньої інноваційної освітньої діяльності як невід'ємної складової професійного становлення особистості майбутнього фахівця у процесі його підготовки у ЗВО галузі ФКіС.

З метою всебічного огляду досліджуваної проблеми ми розглядаємо цей підхід також для з'ясування професіографічних складників діяльності фахівців галузі ФКіС як основи для початкового етапу проектування змісту професійної підготовки майбутнього фахівця ФКіС у царині інновацій. За результатами методу професіографії, на думку К. С. Балаєвої, складається професіограма, тобто результат усебічного опису професії, що дає уявлення про те, що і як має виконуватися фахівцем, за допомогою яких ресурсів, здібностей та властивостей особистості [5]. На нашу думку, визначення певних характеристик професіограми фахівця ФКіС та вимог до їх відповідних кваліфікаційних характеристик є визначальним для розробки цілей, змісту, технологій професійної підготовки студентів. Разом з тим, ми вважаємо, що визначення професійно важливих якостей і властивостей особистості носія професії «тренер» сприятимуть корекції окремих складових професійної придатності студента (спрямованість особистості, інтелектуальна та фізична придатність, індивідуально-психологічні особливості особистості) шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу, а також формуванню професійного розвитку особистості майбутнього фахівця.

Потреба залучення професійно-особистісного підходу в нашому дослідженні передбачає розроблення педагогічної системи професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності з урахуванням базових потреб фахівців, їхніх очікувань, їхнього рівня умотивованості (професійної та освітньої), а також їхніх індивідуально-психологічних особливостей. Зазначене актуалізує, на нашу думку:

- диференціацію форм, методів і засобів у організації освітнього й тренувального процесів з опанування інноваційних видів рухової активності;
- гнучкість в розробленні індивідуальних освітніх та тренувальних траєкторій;
- актуалізація самостійної роботи, посилення автономності студентів разом із забезпеченням потрібного навчально-методичного супроводу;
- суб'єкт-суб'єкту взаємодію між викладачем і студентом та особистісно-рівноправні відносини між викладачем і студентом.

Редукційний підхід характеризується узагальненням фактів, що набувають наукового знання у суміжних з ФКіС галузях. Вивчення закономірностей психофізичної адаптації до фізичних навантажень дозволяє суттєво розширити компоненти педагогічної системи, котрі б відповідали специфіці діяльності індивіда, особливостям його біологічного розвитку. Відповідно до контексту нашого дослідження використання інноваційних видів рухової активності (здоров'язбережувальних інновацій) вимагає системи базових знань про особливості антропометричного розвитку людини та його співвідношення із допустимими фізичними навантаженнями [16]. Підхід ґрунтується на сприйнятті фізкультурної освіти крізь призму проблем самостійної підтримки власного здоров'я, опанування навичок оздоровлення з використанням природних ресурсів і засобів, визначення та реальне практичне втілення оптимальних обсягів рухової активності в її різновидах (побутової, оздоровлювальної, рекреаційно-оздоровлювального спорту). Редукційний підхід передбачає організацію педагогічного середовища, яке уможливує комфортне входження для кожного студента у світ здоров'я і яке сприяє формуванню мотивації до ведення здорового способу життя через використання інновацій, у т.ч. інноваційних видів рухової активності.

Відповідно до контексту нашого дослідження запровадження інноваційних видів фізичного виховання та спорту вимагає від фахівця фізичної культури та спорту системи базових знань про особливості антропометричного розвитку підопічних різних вікових груп та його співвідношення із допустимими фізичними навантаженнями.

Інноваційний підхід у професійній освіті – створення та застосування інновацій, що є продуктом усвідомленої, цілеспрямованої, науково культивованої міждисциплінарної діяльності педагогічних працівників [17], скерованої на підвищення ефективності освітнього процесу та зростання якості підготовки випускників. Інноваційну діяльність визначають також як цілеспрямоване перетворення практики освітньої діяльності шляхом створення, розповсюдження й освоєння нових освітніх систем або їх компонентів [18].

В освітньому процесі ЗВО галузі ФКіС доцільним є використання різноманітних інновацій, основою яких є інтерактивність і максимальна наближеність до реальної професійної діяльності майбутнього фахівця ФКіС. Важливо, передусім, показати майбутнім фахівцям ФКіС переваги новітніх методів і технологій, навчити їх розуміти, де і в чому вони продуктивніші від тих методик, що

вважаються традиційними у фізичному вихованні, висвітлити їх можливості для розвитку самого педагога [23]. Це дозволить підготувати студентів до впровадження та створення інновацій і націлити їх на нестандартність у власній роботі з фізичного виховання різних верств населення.

Основним положенням *діяльнісного підходу* є провідна роль діяльності у процесі формування особистості. Цей підхід ґрунтується на теорії діяльності – сукупності психолого-педагогічних досліджень, в яких психіка і свідомість, їх формування і розвиток вивчаються з позиції предметної діяльності суб'єкта [22]. Як правило, однією з провідних цілей будь-якого виду освіти (у тому числі фізкультурної) є підготовка суб'єкта освіти до певної діяльності, результативність якої завжди залежить від конкретних зусиль, докладених ним самим і педагогічним колективом; чим раніше розпочинається підготовка до цієї діяльності, тим ефективнішою буде освіта.

Діяльнісний підхід, що тісно пов'язаний з особистісно зорієнтованим, вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на відбір й організацію діяльності, перетворення його в суб'єкта пізнання, праці та спілкування, що, у свою чергу, передбачає вироблення вмінь планувати діяльність, організувати і контролювати її результати. У фізкультурній освіті це підхід, у межах якого основою педагогічного процесу повинен бути поступовий перехід від «знаннєвої» парадигми до активної професійної діяльності як орієнтира для молодшої людини. Це передбачає не тільки рольові ігри і соціально-психологічні тренінги, але й конкретну професійно-оздоровлювальну залученість [10].

Квінтесенцією діяльнісного підходу у фізкультурній освіті є зарубіжні концепти людини: «молодий і активний» (від англ. «young and active») та «селф мейд мен» (від англ. self made man – «людина, що зробила саму себе»), які набули широкої популярності серед молоді у Європі та США. Згідно з першим концептом пропагується активна рухова діяльність, участь в інноваційних організованих формах занять видами спорту. Згідно з другим – людина досягає в житті успіху завдяки розвитку вольових якостей та індивідуальній відповідальності. Ці риси характеру, у свою чергу, сприяють вихованню і стимуляції окремих особистісних властивостей (свідомості, пізнавальної діяльності, механізмів становлення особистості, розвитку моральних якостей) [1; 2].

Дотримання діяльнісного підходу в процесі проектування педагогічної системи професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності у ЗВО бачимо у разі розроблення організаційних заходів, які зорієнтовані на моделювання структури освітньо-пізнавальної діяльності майбутнього фахівця з одночасною їх спрямованістю на інновації, на активізацію та переведення студента в статус суб'єкта пізнання, актуалізацію навчальної праці та спілкування, спонукання оперативно формувати вміння стратегічного планування освітньої діяльності, вольового спонукання до виконання навчальних завдань та відповідного оцінювання власних досягнень. Основою для діяльнісного підходу є дотримання теорії діяльності. Теорія діяльності передбачає для педагогічної системи низку факторів: «мотив – мета – зміст – засоби – результат – корекція». Зазначені фактори мають бути наповнені конкретним змістом і базуватися на взаємодії, взаємній обумовленості освітньої діяльності студентів та викладачів, спрямованості на вирішення освітньо-професійних завдань.

Повноцінний професійний розвиток фахівця ФКіС можливий лише за умов наявності активної, емоційно насиченої освітньої діяльності, яка зорієнтована на професійне зростання та сприяє задоволенню власних потреб особистості та потреб її оточення. Тому діяльнісний підхід у підготовці фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності обумовлює організацію роботи викладачів і студентів на основі інтеграції концептуальних, стратегічних, організаційних, проєктувальних та процесуально-операційних цілей освітнього процесу.

Оздоровлювальний (валеологічний) підхід, як один із провідних передбачає забезпечення знаннями, вміннями та навичками щодо укріплення і підтримання оптимального стану здоров'я у всіх його складових (фізичній, психічній, сексуальній тощо). Парадигма оздоровлення стоїть у такому розумінні за рангом вище за інформаційний, аксіологічний та інші компоненти. Одним із перших цей підхід запропонував В. Приходько [19] через розробку напрямів непрофесійної фізкультурної освіти студентства, педагогічних технологій формування студентів технічних і гуманітарних спеціальностей як будівничих власного здоров'я.

Особлива увага повинна приділятися специфічній ролі цього підходу в процесі формування активної мотивації для здорового способу життя, особливо в режимі рухової активності. Надмірна напруга фізіологічних і психологічних ресурсів робить надзвичайно актуальною організацію режиму рухової активності, тому що фізична активність є головним джерелом зміцнення й розвитку здоров'я, відновлення життєвих ресурсів організму. Застосування різних режимів рухової активності може бути широко використане з метою оздоровлення і є необхідною умовою підтримання й поліпшення здоров'я усіх верств населення. Разом з тим, проблема індивідуального дозування рухової діяльності з обліком інтегрального функціонального стану організму вимагає детальної уваги фахівців ФКіС [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Оздоровлювальний і профілактичний ефект фізичної активності пов'язаний з активізацією функцій опорно-рухового апарата та обміну речовин. Фізичну активність у більшості випадків

ототожнюють з рухами (моторні функції організму людини, які полягають і виражені зміною положень тіла та руховою діяльністю людини загалом).

Отже, оздоровлювальний підхід ґрунтується на сприйнятті фізкультурної освіти як основи для підтримки власного здоров'я та здоров'я свого оточення через інноваційні ВРА. Підхід має розглядатися для успішного уникнення проблем здоров'я, для опанування навичок оздоровлення на основі природних засобів, для успішного й ефективного втілення оптимальних обсягів рухової активності в її розмаїтті (побутова, оздоровлювальна, спортивна, розважальна, рекреаційно-оздоровлювальна тощо). Завдяки оздоровлювальному підходу передбачається організація такої педагогічної системи, яка уможливить комфортне входження кожного у світ здоров'я і сприятиме формуванню ціннісного ставлення до рухової активності.

Розвідка А. Ворожбітової репрезентує *гендерний підхід* до професійної діяльності фахівця з фізичної культури і спорту [11]. Біологічні й статеві особливості юнаків і дівчат суттєво впливають на їхні поведінкові реакції, ціннісні орієнтації при навчанні в школі, комунікації з одногрупниками, батьками, що може розглядатися через призму психофізіологічного статусу і впливу умов виховання – тобто з точки зору соціокультурного статусу, що наближає нас до розуміння гендеру. Науковці зазначають, що особливо гострі проблеми гендерної диференціації пов'язані з дитинством, бо якість і рівень уявленнь про гендерну диференціацію впливають на її розвиток [21].

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, у своєму науковому пошуку ми спираємося як на надбання в галузі фізичної культури, педагогіки та психології в контексті організації освіти та виховання дітей, підлітків та молоді у процесі їхньої гендерної соціалізації, так і на сучасні гендерні теорії, що розкривають цілий комплекс проблем, пов'язаних із впровадженням гендерної рівності у суспільстві загалом і в молодіжному середовищі зокрема. Розглядаючи проблеми фізичного виховання молоді крізь гендерну парадигму, українські та зарубіжні вчені наголошують на взаємозв'язку гендерного та особистісно-орієнтованого підходів як основи гуманізації навчально-виховного процесу [13].

У процесі фізичного виховання враховується основна індивідуальна характеристика – стать, яка полягає у гендерному диференціюванні. При розгляді фізичної активності людини як головної форми фізичної культури слід враховувати, що біологічні можливості людини можуть бути реалізовані тільки за наявності стимулів соціального походження. Учені звертають увагу на гендерну диференціацію у вихованні та навчанні молодого покоління як чиннику збереження людини на популяційному рівні [14].

Українська дослідниця гендерних питань О. Кікінежді наголошує на тому, що гендерний підхід у фізичному вихованні школярів є методологічним інструментом аналізу і проектування особистісних змін, який ґрунтується на врахуванні «фактору статі» у змісті освіти та характері міжособистісної взаємодії вчитель – дитячий колектив, викладач – студентська група» [15]. Статеві розбіжності завжди спричиняють дискусії вчених про те, чи зумовлені вони тиском генетичних програм, а чи визначаються соціально-культурним тиском.

Біосоціокультурний підхід ґрунтується на невід'ємному розумінні фізкультурної освіти як триєдності біологічної, соціальної та культурної складових, у сполученні яких фахівці вбачають результативність процесу формування фізичної культури особистості. Зазначений підхід посів пріоритетне місце у практиці, поєднуючи фізкультурну освіту з процесом соціалізації, урахуванням біологічних властивостей людини як природної істоти, яка розвивається в культурному середовищі. Біосоціокультурний підхід до фізкультурної освіти означає поєднання тілесного, соціального і культурноаспектів особистості в її цілісному бутті, що дозволяє досягти мети фізкультурної освіти.

До утилітарного розуміння фізичної культури тепер додається її гуманітарна сутність – до блоку фізичних якостей і рухових здібностей додаються знання, потреби, мотиви, інтереси та світоглядні особливості, базуючись на яких повинні відбуватися біосоціальні зміни особистості на основі використання філософсько-культурологічного підходу до розгляду феномену фізичної культури. Виходячи з цього, у науковій літературі чітко наголошується на зміщенні акценту з рухового, біологічного на виховний та оздоровлювальний аспекти фізичної культури через засвоєння її ціннісного потенціалу, оптимізацію рухової активності, ставиться питання не про фізичне виховання, «виховання фізичного у дитині», а про виховання дитини через фізичне, фізкультурне виховання та інтегральне поняття «неспеціальна фізкультурна освіта».

Висновки. Отже, нами розроблено такий методологічний базис підготовки майбутніх фахівців ФКіС до використання інноваційних видів рухової активності:

1) на філософському рівні методології – діалектичний та екзистенційний підходи; діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей обумовлює необхідність виявлення, усвідомлення й подолання зовнішніх і внутрішніх суперечностей, які виявляються у процесі навчання (суперечності між ресурсами особистості та вимогами, які перед нею ставляться); у здійсненні професійної діяльності фахівців ФКіС (суперечності між педагогічним та ринковим аспектами діяльності фахівців ФКіС). Філософське положення про діалектичну єдність змісту й форми зумовлює необхідність постійного

коригування й узгодження між собою змісту, форм, методів, засобів навчання й виховання тощо. Відповідно до екзистенційного підходу, важливим фактором реалізації професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС у ЗВО є створення умов для формування у студентів власної системи сенсів і мотивів, усвідомлення важливості морального вибору й відповідальності за нього, унаслідок чого в студента виникає потреба в самоаналізі, формується здатність зайняти незалежну позицію по відношенню до обставин, формується пріоритет цінностей творчості й основного засобу їх реалізації к праці;

2) на загальнонауковому рівні методології – системний підхід, який дозволяє розглядати професійну підготовку майбутніх фахівців ФКіС у ЗВО як відкриту педагогічну систему, яка передбачає сукупність взаємопов'язаних компонентів: системотвірних факторів, мети, принципів, умов і суб'єктів педагогічного процесу, змісту освіти, форм і методів педагогічного процесу, засобів навчання й виховання, критеріїв ефективності освітнього процесу;

3) на конкретно-науковому рівні методології – професійно-особистісний, редуційний, діяльнісний, інноваційний, оздоровлювальний, гендерний, біосоціокультурний; реалізація професійно особистісного підходу передбачає розробку системи професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС з урахуванням їхніх базових потреб, очікувань, рівня професійної та навчальної мотивації та індивідуально-типологічних особливостей.

Це потребує застосування диференційованого відбору форм, методів і засобів організації навчально-тренувального процесу з інноваційних видів спорту, розробки гнучких навчальних траєкторій, заохочення відчуття автономності в студентів із забезпеченням відповідного супроводу та підтримки з боку викладача, перетворення позиції педагога і позиції студента на особистісно-рівноправні.

Редуційний підхід передбачає узагальнення фактів, що набувають наукового знання у суміжних галузях при формуванні системи уніфікованих принципів у сфері фізичної культури, тобто запровадження інноваційних видів фізичного виховання та спорту вимагає від фахівця фізичної культури та спорту системи базових знань про особливості антропометричного розвитку підопічних різних вікових груп та його співвідношення із допустимими фізичними навантаженнями.

У навчальному процесі ЗВО галузі ФКіС доцільним є використання інноваційного підходу. Важливо показати майбутнім фахівцям ФКіС переваги новітніх методів і технологій, навчити їх розуміти, де і в чому вони продуктивніші від тих методик, що вважаються традиційними у фізичному вихованні, висвітлити їх можливості. Це дозволить підготувати студентів до впровадження та створення інновацій і націлити їх на нестандартність у власній роботі з фізичного виховання різних верств населення.

Реалізацію діяльнісного підходу в проєктуванні професійної підготовки майбутніх фахівців ФКіС у ЗВО ми розглядаємо через розробку організаційних заходів, спрямованих на моделювання структури навчально-професійної діяльності студента з урахуванням спрямованості на інновації, на активізацію й переведення його в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, спонукання до формування умінь стратегічного та оперативного планування навчальної діяльності, вольового спонукання до виконання навчальних завдань та відповідного оцінювання власних досягнень.

Оздоровлювальний (валеологічний) підхід передбачає забезпечення знаннями, вміннями та навичками щодо укріплення і підтримання оптимального стану здоров'я у всіх його складових (фізичній, психічній, сексуальній тощо), підхід ґрунтується на розгляді фізкультурної освіти крізь призму проблем самостійного підтримання здоров'я, засвоєння навичок оздоровлення з використанням природних засобів, визначення та реального практичного втілення оптимальних обсягів рухової активності в її різновидах (побутової, оздоровлювальної, рекреаційно-оздоровлювального спорту). Він передбачає створення педагогічного середовища, що забезпечить комфортне входження кожного у світ здоров'я і сприятиме формуванню ціннісного ставлення до здоров'я, мотивації до збереження свого здоров'я і здоров'я оточуючих. Гендерний підхід до професійної діяльності фахівця з фізичної культури і спорту розкриває цілий комплекс проблем, пов'язаних із впровадженням гендерної рівності у суспільстві загалом і в молодіжному середовищі зокрема, оскільки у процесі фізичного виховання враховується основна індивідуальна характеристика – стать, яка полягає у гендерному диференціюванні. При розгляді фізичної активності людини як головної форми фізичної культури слід враховувати, що біологічні можливості людини можуть бути реалізовані тільки за наявності стимулів соціального походження. Біосоціокультурний підхід ґрунтується на невід'ємному розумінні фізкультурної освіти як триєдності біологічної, соціальної та культурної складових, у сполученні яких фахівці вбачають результативність процесу формування фізичної культури особистості. Зазначений підхід посів пріоритетне місце у практиці, поєднуючи фізкультурну освіту з процесом соціалізації, урахуванням біологічних властивостей людини як природної істоти, яка розвивається в культурному середовищі;

4) на технологічному рівні методології – методики навчання.

Список використаних джерел

1. *Project Active*. URL: <http://www.projectactive.org/mission.html>.
2. Strel J., Kovac M., Jurak G. Physical and Motor Development, Sport Activities and Lifestyles of Slovenian Children and Youth – Changes in a Few Decades. *International Journal of Physical Education*. A Review Publication. 2007. № 4. P. 105–110.
3. Андрущенко В.П. *Філософський словник соціальних термінів*. 2-ге вид., доп. Харків: Р.И.Ф.; 2005. 672 с.
4. Анохин П. К. *Философские аспекты теории функциональной системы* / избр. тр. / отв. ред. Ф. В. Константинов, Б. Ф. Ломов, В. Б. Швырков ; АН СССР, Ин-т психологии. М. : Наука, 1978. 399 с.
5. Атаманюк С. Теорія і практика підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання інноваційних видів рухової активності у професійній діяльності. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2021. Том 9, No2. С. 6-14. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol9i2-001>
6. Афанасьев В.Г. *Моделирование как метод исследования социальных систем*. В: Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегод. Москва: Наука; 1982, с. 26–46.
7. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. *Методология научного исследования* : уч. пособие. К. : МАУП, 2002. 216 с.
8. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. *Становление и сущность системного подхода*. М. : Наука, 1973. 270 с.
9. Бугеря Т.М. Використання міжпредметних зв'язків в удосконалюванні навчальної діяльності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації. *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Наук. моногр. Харків; 2006. №3, с. 10–2.
10. Виленский М. Я., Черняев В. В. Гуманитарные ориентиры физической культуры в подготовке специалистов. *Педагогическое образование и наука*. 2003. № 3. С. 15–19.
11. Воровбитова А.Л. *Гендерные компоненты теории физической культуры*: автореферат. Майкоп: Адыгейский гос. ун-т. 2008. 189 с.
12. Гончаренко С.У. *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь; 1997. 376 с.
13. Горашук В. П. *Теоретичні та методичні засади формування культури здоров'я школярів* : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 414 с.
14. Іваночко В.В, Маланчук Г.Г. Вплив оздоровлювальних занять аеробікою на фізичну працездатність жінок першого періоду зрілого віку. *Актуальні питання вдосконалення системи фізичного виховання і спортивної роботи у вищій школі*. Збірник наукових праць за матеріалами І науково-практичної конференції з міжнародною участю. Ужгород: в-во Бест-Принт. 2018.16–18.
15. Кікінеджи О. Соціально-педагогічні чинники становлення гендерної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського*. 2016. Вип. (1). С. 86-92.
16. Козленко М. П., Вільчковський Є. С., Цвек С. Ф. *Теорія і методика фізичного виховання*. Київ : Вища школа, 1984. 326 с.
17. Коржуев А. В., Попков В. А. *Традиций и инноваций в высшем профессиональном образовании*. Москва : МГУ, 2003. 304 с.
18. Куц О. С., Лапичак І. Є. Нові технології та моделювання підготовки вчителів фізичної культури. *Молода спортивна наука України* : зб. наук. ст. Львів, 2002. Вип. 6, т. 2. С. 539 – 541.
19. Приходько В. В. *Педагогические основы физкультурного образования студентов (опыт игрового проектирования и экспертизы)* : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. М., 1991. 416 с.
20. Самошкіна К. М. Основні напрями валеології в системі шкільної освіти. *Валеологія : метод. бюлетень*. Х., 1995. № 10. С. 5-9.
21. Сивак О., Прокопенко О., Цикалюк О., Полікарчук І. *Здоров'я жінок в Україні: права, можливості та рекомендації*: посібн. Київ: Паперовий Змії-ОПТ. 2019. 154 с.
22. Степанченко Н. І. *Система професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах* : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Луцьк, 2017. 629 с.
23. Степанченко Н. І. Формування у майбутніх учителів фізичної культури готовності до інноваційної діяльності. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)». Київ, 2015. Вип. 5. С. 234 – 236.
24. Франкл В. *Человек в поисках смысла*: Сборник / В. Франкл пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. М. : Прогресс, 1990. 368 с.

References

1. *Project Active*. URL: <http://www.projectactive.org/mission.html>.
2. Strel J., Kovac M., Jurak G. Physical and Motor Development, Sport Activities and Lifestyles of Slovenian Children and Youth – Changes in a Few Decades. *International Journal of Physical Education*. A Review Publication. 2007. № 4. P. 105–110.
3. Andrushchenko V.P. *Filosofskiy slovnayk sotsialnykh terminiv*. 2-he vyd., dop. Kharkiv: R.Y.F.; 2005. 672 s.
4. Anokhin P. K. *Filosofskie aspekty teorii funktsional'noy sistemy* / izbr. tr. / отв. red. F. V. Konstantinov, B. F. Lomov, V. B. Shvyrkov ; AN SSSR, In-t psikhologii. M. : Nauka, 1978. 399 s.
5. Atamaniuk S. Teoriia i praktyka pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu do vykorystannia innovatsiinykh vydiv rukhovoї aktyvnosti u profesiinii diialnosti. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, 2021. Tom 9, No2. S. 6-14. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol9i2-001>
6. Afanas'yev V.G. *Modelirovaniye kak metod issledovaniya sotsial'nykh sistem*. V: *Sistemnyye issledovaniya. Metodologicheskiye problemy*. Yezhegod. Moskva: Nauka; 1982, s. 26–46.
7. Baskakov A. YA., Tulenkov N. V. *Metodologiya nauchnogo issledovaniya* : uch. posobiye. K. : MAUP, 2002. 216 s.
8. Blauberger I. V., Yudin E. G. *Stanovleniye i sushchnost' sistemnogo podkhoda*. M. : Nauka, 1973. 270 s.

9. Buheria T.M. Vykorystannia mizhpredmetnykh zviazkiv v udoskonaliuvanni navchalnoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv iz fizychnoi reabilitatsii. *Pedahohika, psykholohiia ta medykolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*. Nauk. monohr. Kharkiv; 2006. №3, s. 10–2.
10. Vilenskiy M. YA., Chernyayev V. V. Gumanitarnyye oriyentiry fizicheskoy kul'tury v podgotovke spetsialistov. *Pedagogicheskoye obrazovaniye i nauka*. 2003. № 3. S. 15–19.
11. Vorozhbitova A.L. *Gendernyye komponenty teorii fizicheskoy kul'tury*: avtoreferat. Maykop: Adygeyskiy gos. un-t. 2008. 189 s.
12. Honcharenko S.U. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid; 1997. 376 s.
13. Horashchuk V. P. *Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia kultury zdorovia shkolariv* : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.01 / Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv, 2004. 414 s.
14. Ivanochko V.V, Malanchuk H.H. Vplyv ozdorovliuvalnykh zaniat aierobikoiu na fizychnu pratsezdatnist zhinok pershoho periodu zriloho viku. *Aktualni pytannia vdoskonalennia systemy fizychnoho vykhovannia i sportyvnoi roboty u vyshchii shkoli*. Zbirnyk naukovykh prats za materialamy I naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Uzhhorod: v-vo Best-Prynt. 2018.16–18.
15. Kikinedzhi O. Sotsialno-pedahohichni chynnyky stanovlennia gendernoi identychnosti ditei molodshoho shkilnoho viku. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho nats. un-tu im. V.O. Sukhomlynskoho*. 2016. Vyp. (1). S. 86-92.
16. Kozlenko M. P., Vilchkovskiy Ye. S., Tsvek S. F. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia*. Kyiv : Vyshcha shkola, 1984. 326 s.
17. Korzhuyev A. V., Popkov V. A. *Traditsiy i innovatsiy v vysshem professional'nom obrazovanii*. Moskva : MGU, 2003. 304 s.
18. Kuts O. S., Lapychak I. Ye. Novi tekhnolohii ta modeliuvannia pidhotovky vchyteliv fizychnoi kultury. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy* : zb. nauk. st. Lviv, 2002. Vyp. 6, t. 2. S. 539 – 541.
19. Prikhod'ko V. V. *Pedagogicheskiye osnovy fizkul'turnogo obrazovaniya studentov (opyt igrovogo proëktirovaniya i ekspertizy)* : dis. ... doktora ped. nauk : 13.00.04. M., 1991. 416 s.
20. Samoshkina K. M. Osnovni napriamy valeolohii v systemi shkilnoi osvity. *Valeolohiia : metod. biuleten*. X., 1995. № 10. S. 5-9.
21. Syvak O., Prokopenko O., Tsykaliuk O., Polikarchuk I. *Zdorovia zhinok v Ukraini: prava, mozhyvosti ta rekomendatsii*: posibn. Kyiv: Paperovyi Zmii-OPT. 2019. 154 s.
22. Stepanchenko N. I. *Systema profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoho vykhovannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* : dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.04. Lutsk, 2017. 629 s
23. Stepanchenko N. I. Formuvannia u maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Serii 15 «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)». Kyiv, 2015. Vyp. 5. S. 234 – 236.
24. Frankl V. *Chelovek v poiskakh smysla*: Sbornik / V. Frankl per. s angl. i nem. D. A. Leont'yeva, M. P. Papusha, Ye. V. Eydmana. M. : Progress, 1990. 368 s.